

Помаците и наследството на българите християни в селата на Северозападен Анадол. Теренни проучвания 2009

Стоян Росенов Шиваров

Национална библиотека "Св. Св. Кирил и Методий", Ориенталски сбирки
stoyan.shivarov (at) ottomanist.info

В последните няколко години се наблюдава засилен интерес към различните български етнографски групи, като най-голямо внимание привличат тези, които по една или друга причина са останали извън границите на съвременната българска държава. Редица общности попадат във фокуса на общественото внимание за пръв път и е очевидно, че информацията, с която разполагаме, в голямата си част е фрагментарна и крайно недостатъчна. Още повече жаждата за знание и информираност често се утолява с повърхностни сведения и предпоставени твърдения, почиващи най-вече на публицистични и конюнктурни основи, а не на достоверни и обосновани сведения. Научният подход нерядко бива пренебрегнат за сметка на бързите и "сензационни" разкрития, изкривявайки по този начин възприятията както на учения, така и на широката публика, а често и на самата изследвана общност. Ето защо в края на 2008 г. група изследователи се обединихме в научен консорциум за работа по проект, който нарекохме "Културно-историческо и езиково наследство на съседна България". Целите, които си поставихме, са интердисциплинарно и строго научно изследване на именно преждеспоменатите общности, в съседните на България държави плюс Албания.

В качеството си на тюрколог и османист аз се нагърбих със задачата да изследвам историческата съдба на т.нар. малоазийски българи, една сравнително малобройна, но изключително обособена българска етнографска група, а също и на тази част от помаците^[1], които са напуснали българските земи и са заели тяхното място в селищата им в Северозападна Мала Азия. Целта на настоящата статия е да представя първи обобщени данни, получени по време на работата на терен в периода 9 - 19 юли 2009 г. Представеният материал е напълно оригинален и затова съзнателно и доколкото е възможно се старая да избягна превръщането на текста в списък с библиография.

Оскъдица на извори и предварителни сведения

Съдбата на българите в рамките на Османската империя е един от най-изследваните и осветлени проблеми в нашата историография. По обясними причини тази тема има горна граница 1878 г. или 1912 г. за части от Македония и Тракия. Но дори и в този сравнително добре проучен времеви интервал изследваната от мен българска общност де факто е останала встрани от интереса на поколения учени. Дори и в специализираните научни среди за малоазийските българи се знае малко, публикациите се броят на пръсти и притежават характеристика повече на публицистични материали, отколкото на сериозни изследвания. Но тяхната най-сериозна слабост е "кабинетното" им естество, базиращо се на преповтаряне на едни и същи извори, които дори не са първични. Тъй като малоазийските българи са били селско население с изключително ниска степен

на грамотност, което очевидно се стреми да остане изолирано от съседните му общности и от османската администрация, то писмените извори са истинска рядкост, като за разкриване на тяхната съдба трябва да се разчита и на ред други артефакти. Селища с компактно българско население[2] в анадолските провинции на Османската империя има до 1914 г., повече от три десетилетия след формирането на Третата българска държава. Въпреки това, изключително редки са случаите, когато изобщо някой е посетил упоменатия регион, или когато това става, подобно на Васил Кънчов[3], тези наблюдения са сравнително повърхностни и на моменти повече от наивни. За съжаление преки сведения за живота и битата на българите в двайсетината обитавани от тях села в Северозападна Мала Азия почти липсват. Малкото данни, с които разполагаме, не са дело на българи и имат характер повече на кратки бележки на любознателни пътешественици, без конкретен интерес върху тази група население, които просто мимоходом споменават някаква забелязана от тях аномалия. Ще дам само най-фрапантния пример, прословутия пътепис на италианеца Салватори[4]. Лекар по професия той през 1808 г. на път за Персия преминава през с. Къздервент и го определя като българско. Въпреки че италианецът отделя едва един абзац от 11 реда на селището, в оскъдицата на изворов материал това му твърдение се използва и приема почти безкритично при всяка публикация за българите в Мала Азия[5]. Любопитното е, че Салватори дори не се цитира в оригинал, а винаги през друга публикация, най-често тази от 1814 г. в Slovanka[6] на известния чешки славист Йозеф Добровски, който също не разполага с никакви други сведения за това население, а още по-малко с лични наблюдения. За съжаление единствените надеждни и събрани по научен път данни, с които разполагаме, са събрани след преселването на малоазийските българи обратно в България. Тези данни, включително разказите на преселниците и техните наследници, са изключително ценни, но по разбираеми причини крайно едностранчиви и което е по-неприятно - непълни.

Може да приемем, че в началните години на Третата българска държава провеждането на научна експедиция в района на българските села в Мала Азия е било трудно начинание. Войните и политическата нестабилност в отношенията между България и Османската империя, а по-късно с република Турция, в първите десетилетия на 20 в. също са се отразили върху желанието за едно по-пряко изследване върху темата. Без съмнение, в годините на студената война провеждането на проучвания на терен в Турция е почти немислимо, но е необяснимо пренебрегването им и сега, 20 години след падането на желязната завеса, когато нашата югоизточна съседка не поставя абсолютно никакви административни пречки пред изследователя. И не че малоазийските българи са напълно забравени. Напротив, тяхната съдба днес предизвиква оживен интерес, а като цяло историческите изследвания върху българите извън пределите на България се радват на голяма популярност.

Другият изключително важен елемент при изследването на историята на разглежданите селища е тяхното настоящо население, което също е дълбоко свързано с България. Става въпрос за помаците. Тази общност далеч не е непозната, но проучванията на български учени върху нея са съсредоточени на Балканите. Влиянието, което наследството на малоазийските българи оказва, е още една напълно нова променлива, която не може да се пренебрегне. Дори едно изцяло фокусирано върху малоазийските българи проучване би било непълно и в голяма степен неточно, ако от него се изключат помаците, които безспорно чувстват наличието на връзка с предишните обитатели.

Трябва да се признае, че преди осъществяването на теренното проучване екипът в състав Стоян Шиваров, Константин Панайотов и Георги Зеленгора, въпреки доброто познаване на съвременните реалности в Турция, не беше напълно запознат с настоящото положение в отдалечените и в известна степен изолирани селища в Северозападен Анадол, където ни предстоеше работа. Съвременната литература на турски език по въпроса има краеведски и в голямата си част е крайно незадоволителна. При търсене на извори за българите в този ареал изследователят се сблъсква с изключително сериозен, но не и уникален проблем - в исторически план селските общности са в голямата си част безписмени, остават встрани от централната власт и от средищата на културата. За отбелязване е, че българите съвсем старателно са се опитвали да останат извън ползването на властта, която основно има регистриращи функции. Другата институция, която би могла да разполага с известни статистически данни - църквата - също не е била в близък контакт с българското християнско население по тези места. През целия период на съществуването си българските села са в диоцеза на Вселенската цариградска патриаршия, свещениците са гръцкоговорещи и не рядко напълно чужди на локалната общност. Може да се направи обоснованото заключение, че селищата на българите са де факто безписмени[7].

Това са и причините точно 110 години след В. Кънчов посоченият научноизследователски екип да се отправи към българските колонии в Мала Азия, разполагайки единствено със сведения от втора ръка. Надежда ни даваше фактът, че повечето от селата в момента се обитават от помаци или турци, преселници от България, пристигнали по тези места на няколко вълни след 1878 г. Надявахме се да намерим някакъв, макар и минимален континуитет, тъй като преселниците от Балканите (още повече, че подобно на помациите дори не говорят езика на новата си родина) все още пазят значителни отлики от завареното преди десетилетия от тях турско население в Мала Азия. В настоящата студия няма да се спирам на многобройните си срещи с колеги от различни турски университети и архиви, които ни оказаха изключително съдействие в тази пионерна и за Турция разработка, нито на помощта, която получихме от местните власти без изключение, а ще се фокусирам на теренните проучвания в самите селища. Посетихме общо седем села, всички във вилаета Балъкесир: Коджа бунар (два пъти), Ташкеси, Неджипкьой, Гюбел, Байрамич, Юрен и Мустафабей. От тях подробно проучихме селата Коджа бунар, Ташкеси, Неджипкьой и Мустафабей, върху които ще се съсредоточа в следващите редове. Нямахме възможност лично да посетим селата Чатак и Соют, но в град Гьонен интервюирахме техните кметове. Бе ни разрешено да заснемем и регистър на населението на с. Соют, където в графа "месторождение" са отбелязани населени места изключително на територията на България.

Коджа бунар – столицата на българите

По всички предварителни данни съдим, че това е било най-голямото българско село, като според В. Кънчов в самия край на 19 в. е имало около 300 къщи (всички етнически българи). Имало е църква и дори училище. Че Коджа бунар е било богато село е очевидно и днес. В момента населението му реално е около 350 души (520 по официални данни към

31.12.2008), предимно помаци, но също преселници от Босна и Албания. Подобно на всички села в региона то се обезлюдява прогресивно. Младото население се изтегля към вилаетския център Балъкесир или някой от мегаполисите Истанбул, Анкара или Измир, но самото селище все още има вид на заможно. Богатството на селото за съжаление е и причината за безвъзвратното изгубване на немалко материални артефакти, останали от българите. По думите на местния краевед Хюсеин Есенер, наш основен информатор, роден в същото село, пристигналите на мястото на българите помаци са преровили всяко кътче на къщите за скрито имане. След като такова не е било намерено, постройки са били разградени с надеждата да бъдат намерени вградени в стени и основи скъпоценности. Съвсем естествено с. Коджа бунар е столицата на помациите в района, роля която очевидно е изпълнявало и за българското население[8]. През месец май тук се провежда събор, който е общ за всички помашки села в района и всяка година среща си дават близки и далечни роднини. На събора през 2009 г. са присъствали около 5 000 души, като селото е било уважено дори и от представители на Главното мюфтийство на мюсюлманите в Република България. Това е може би единственото село, което поддържа някакъв по-организиран контакт с България, като освен визитата от Главното мюфтийство за пример могат да се посочат цитираните от Д. Шишманов[9] разговори с наследници на малоазийските българи, които по собствена инициатива са посетили селището през 1974 г.

В землището на с. Коджа бунар съществуват местности, които са несъмнено доказателство за присъствието на българско население - "Папазови ливади" и "Равно поле", сега съответно наричани Papaz Çayırlı и Düz Bayır. Много от микротопонимите като Буюк кале, Кючюк кале, Коджа тепе, Ортаджъ и др. не променят своето название след смяната на населението, просто защото са на турски език. Любопитно е, че въпреки крайно оскъдните знания по турски език на първото поколение, факт който се признава от всички помаци, с които разговаряхме, новото помашко население предпочита да назовава местностите с турските им имена. Най-интересни са обаче случаите, когато дадена местност получава името си след заминаването на българите, но пази спомена за тях. Такъв е случаят с "Домуз курусу", където местните българи са изоставили прасетата си, тъй като не са могли да ги вземат със себе си при връщането в родината. Друг пример за непряко взаимодействие е отношението към отглежданите насаждения, наследени заедно с имотите. Особено силно изразено е това към многобройните декари лозя. За новопристигналите помаци мюсюлмани гроздето се е асоциирало единствено с вино и ревностно е изкоренено като гяурско. Немалка част от нашите информатори говорят с неприкрито съжаление за това събитие. Маслината е друга традиционна култура за землището на селото, която е пострадала от смяната на населението. Причината за това е крайно прозаична и ни беше разказана с голяма доза самоирония. Новите заселници виждали за пръв път подобно растение и след като не са познавали начините за обработка на плодовете му са го сметнали за неядливо. Това, както и неприязънта към всичко останало от „гяурите“, довежда до унищожаването на маслиновите насаждения - култура, която десетилетия по-късно отново присъства в региона. Макар и в по-малка степен, лозовите насаждения също се завръщат тук.

За наша изненада, никой от местното население не можа (или не пожела) да ни покаже къща, която да е напълно запазена във вида, в който е била заварена при пристигането на първите заселници помаци. Наистина прави впечатление, че значителна част от къщите са ремонтирани, но немалко постройки са видимо на възраст достатъчна,

за да бъдат свидетели на живота на предишното българско население. За жалост не успяхме да открием надпис с година на построяване, категорично потвърждаващ тази наша убеденост[10]. След видяното в другите посетени села, а дори и в централния град Гьонен, стана ясно, че иманярството в целия изследван район е придобило изключителни, дори патологични размери. Не бих се изненадал ако се окаже напълно достоверно твърдението, че не една и две къщи тук са били разтурени именно в търсене на скрити скъпоценности. В посетените от нас села не се натъкнахме на църковен храм, по-късно превърнат в джамия, въпреки че подобни случаи съществуват – например в близкото село Хафъз Хюсеин Бей, където помаци от района на Кавала са заменили местното гръцко население[11]. Релация между храмовете на двете религии все пак има. В Коджа бунар, както без изключение и в останалите села, местоположението на църквата е известно на всички. Тук конкретно тя се е намирала близо до центъра на селището, но единствено бегли останки от вкопаните в земята основи напомнят, че на това място е имало солидна постройка. По разказите на всички информатори църквата е била разградена, за да послужи за строителен материал на днешната джамия, отстояща на петнайсетина метра. След внимателен оглед на сградата на джамията не открихме камъни, които биха могли да се определят като "взети" от църквата, нито такива с инскрипции. Но в дворовете на някои къщи в Коджа бунар открихме камъни, които категорично са от друга солидна постройка. Те обаче може да са и от други останки, средновековни или дори антични, които не са рядкост в околностите.

Ташкеси - изоставеното село

Това беше следващото българско, сега помашко село, което посетихме. Предварително знаехме, че то винаги е било по-малко и по-бедно от Коджа бунар, но очевидно не бяхме подготвени за разликата, която беше изключително сериозна. Тук нямаше каменни къщи, а само кирпичени. Изключение правят съвсем новите къщи, построени от хора от близките големи градове като Балъкесир и използвани от тях за вили. Сега селото е почти изоставено. И докато през лятото има значителен брой граждани и младежи, които идват за ваканцията, то през зимата жителите са по-малко от 20 души. Това вероятно е и причината в Ташкеси да не намерим човек, който да ползва друг език освен турски. Изглежда логично, че селото е по-малко и по-бедно. Намира се по-високо в планината, а вятърът е бурен и постоянен, което е добре дошло за няколкото ветрогенератора, разположени наблизко, но не и за развитието на земеделски култури или за комфорт през зимните месеци. Селото е било изцяло заселено от помаци от различни населени места от районите на Дедеагач, Кавала, Пловдив, Шумен и Лудогорието, но по думите на респондентите до реален контакт с предишното българско население почти не се е стигнало. Според тях българите са били изплашени, подпалили селото и избягали. Многото останали запазени в непокътнат вид къщи обаче показват, че дори да е имало палеж, той не е бил особено резултатен. Друг момент от разказа е, че за разлика от преселението в Коджа бунар, което се е осъществило организирано и очевидно без сериозни сътресения, новите жители на Ташкеси са пристигнали само с риза на гърба си, а няколко души са починали скоро след пристигането си. В селото открихме напълно запазени повече от десет къщи на българи, като най-голямата от тях и единствена на два ката, е била на вече почти митичния Танащ, чието скрито имане и досега се търси.

Джамията е построена през 1925 г., като църквата отново е послужила за строителен материал. Самата джамия е издигната на отстояние 2-3 метра от мястото, където е била църквата. Същото това място в момента представлява заграден двор на джамията. Сама по себе си тази информация е крайно интересна, защото не разполагахме с предварителни сведения в това село изобщо да е имало църква, но всички местни респонденти говореха убедено, че такава е съществувала. Към това село се отправихме с надежда да открием надгробни камъни, останали от българското християнско население, защото от предварителни разговори с информатори в Гьонен имахме сведения, че в землището му има местност наречена "Гявур мезарлък". В действителност такова място съществуваше, а и респондентите в селото категорично го посочиха като "българското гробище". За жалост се оказва, че много отдавна то е било напълно изличено като гробище и изорано, за да бъде използвано за земеделски нужди. Иронично е, че в момента местността не се обработва, поради почти пълното замиране на всякаква дейност в селището. Но Ташкеси имаше да ни предложи още "Старата чешма" или "Булгар чешмеси", както още я наричаха, която (макар и пределно проста като структура и без каквито и да е отличителни елементи) още се използва редовно и се знае, че е изградена от българите.

Неджипкьой - младото село

Освен официалното си име, Неджипкьой притежава още две - Йеникьой (Ново село) и Къзълджълар, под които е било известно на българското население. Това е селото, където нареченият от респондентите „помашки език” беше най-добре запазен, а местните жители без изключение бяха най-добре предразположени към нас, както и към българите като цяло. За разлика от останалите села, където контактът ни с жени беше минимален, а и очевидно имаше хора, които страняха от нас, местното население тук без разлика на пол и възраст с удоволствие и открито контактуваше с нас. Единствено тук видяхме алкохол да се пие открито. Макар и малко (313 жители според последното преброяване 2001 г.), селото е жизнено и младите далеч не са екзотика. Езикът беше много различен от диалекта в Коджапънар, отстоящ едва на няколко километра. Този факт е още по-любопитен като се има предвид, че помаците в двете съседни села са преселници от района на Родопите. Възрастните хора разказваха, че винаги са изпитвали трудности при общуването с помаците от околните им села, което е и поредният аргумент за младите да заменят майчиния си език с турски. Всички, с които разговаряхме тук, определяха селото като българско и едва след това споменаваха, че е било по равно обитавано от българи и гърци. Къщи, останали от българите, голяма част, от които са обитавани и днес (и то без никакви архитектурни изменения), ни бяха посочени от всички без колебание. Когато запитахме обаче кои са били гръцките къщи не получихме задоволителен отговор, а само неясни догадки. Разказите, които записахме, общо свидетелстват, че българи и помаци са живели тук заедно сравнително дълго време – две години беше най-често срещаният отговор, макар и несигурен. Беше ни обяснено, че в този преходен период, българите са живели по къщите си, а новопристигналите помаци в импровизирани заслони и палатки. Конфликти между двете общности не бяха споменати. На въпросите ни какво е станало с гръцкото население в този период никой не успя да даде отговор.

В това село открихме и най-запазените останки от християнски храм. Старата джамия, действала допреди 7-8 години, е построена върху солидните църковни основи,

които се открояват съвсем ясно. В някогашния двор на църквата "Св. Петър" бяха разхвърлени камъни, за които всички респонденти уверено твърдяха, че са именно от българската църква, а самата ограда на двора е напълно запазена във вида, в който са я оставили последните християни в селото. Сега функциониращата нова джамия не е значително по-голяма, нито пък селото се нуждае от такава. Жителите на Неджипкьой си противоречаха, когато ги запитахме за причината, поради която се е наложило да бъде изграден нов храм, но дълбокият изкоп в самия център на старата постройка, за който също не получихме смислен отговор, определено навежда на мисълта за поредната иманярска проява [12]. За златотърсаческите страсти на местните няхахме никакви съмнения, още повече, че абсолютно всички от здравето мъжко население се занимават с подобна дейност (при това без да го крият). Тук имането беше заровено от „Папаз Манол“, чиято къща все още се обитава. Постройката определено да не ни направи впечатление нито с размера си, нито с някакви по-специални орнаменти или други символи на богатство. На няколко километра от селото открихме и седем воденици, построени от българите, а по-късно служили и на помаците. Едната от тях е функционирала до 70-те години на 20-ти век и дори можахме да разговаряме с последния мелничар. Особено емоционална беше срещата ни с най-възрастния жител на селото – дядо Ариф. Той ни разказа как преди няколко години в селото е пристигнала негова роднина от България и за доказателство ни показа снимки от срещата им, както и телефонния номер на жената в Пловдив. Веднага набрахме номера и двамата проведоха кратък, оживен разговор, който беше прекъснат от сълзите им.

По щастливо стечение на обстоятелствата в този ден в селото имаше сватба, на която местните побързаха да ни поканят. Булката беше от Неджипкьой, а младоженецът – черкезин от съседно село. За жалост очакванията ни да станем свидетели на някой традиционен ритуал, който помаците тук са съхранили през десетилетията след преселението си от България, останаха напразни. Наблюдавахме една напълно традиционна за село в Западна Турция сватба, която с нищо не напомняше за културните традиции на общностите, чиито представител беше младата двойка. Сам по себе си този факт ни доказва за пореден път, че помаците в този район са вече почти напълно претопени от турското общество и е въпрос само на няколко години да изчезнат и последните черти, характерни за тази общност.

Хасанбей – новото село

Основано е в първите години след възстановяването на българската държава от преселници от села в Северна България в района на Бяла Слатина. След това на няколко вълни пристигат помаци от други селища, немалка част от които сега се намират на територията на Гърция. Селото е основано на почти празен терен, където новите заселници са откупили земята и са започнали живота си наново. Историята по създаването на селото не е уникална, като в районите на Балъкесир, Чанаккале, тъй също и в Източна Тракия има не едно и две помашки селища, изградени на празен преди това терен. Избрахме да посетим това населено място, за да видим разликите в развитието, когато помаците започват начисто, а не в среда, която е била под въздействието на поколения българи. Разбира се тук от голямо значение са климатичните и географски особености на селата, които често са определящи за развитието им. Българските села в този района са

полупланински и по релеф в известна степен наподобяват Родопите - съвпадение, което според респондентите не е случайно, а съзнателно търсено. За с. Хасанбей, което се намира ниско в равнината, също може да се направи подобно предположение, поради сходството на релефа на района в България, който те са напуснали. Поради близостта си до административния център Гьонен, а и заради значителните приходи от отглеждането на ориз (почти единствената земеделска култура в землището на селото) Хасанбей не страда от обезлюдяване, а новите къщи никнат като гъби. Оказа се, че някои от местните жители притежават и българско гражданство, което им е позволило да пътуват в Европа и да постигнат в известна степен по-високо материално благополучие. Майчиният език на жителите на Хасанбей, който те определят като „помашки“, беше най-близко до съвременния български и ако не бяха честите употреби на турцизми и архаични думи, човек лесно би могъл да се заблуди в коя точно държава се намира. Разбира се и тук представителите на младото поколение вече не смятат помашкия за майчин език и рядко го владеят. Показателен е разговорът ни с най-възрастния жител - Ариф Гючлю, преселник от района на град Сяр, който на няколко пъти се похвали, че неговото семейство били първи в селото, които научили турски език.

Заключение

Въпреки че, погледнати в исторически план, събитията по преселението на малоазийските българи обратно в България, както и това на помаците към Турция, не са толкова отдалечени във времето, твърде оскъдно е познанието ни за бурните политически и социални процеси, свързани с тях. Двете общности се срещат в един крайно специфичен и взривоопасен момент - в края на една война, която неизбежно разпалва антагонизма не само между българи и етнически турци, но и като цяло между християни и мюсюлмани. И в Коджа бунар, и в Неджипкьой българи християни и помаци са живели един до друг за известен период от време [13], като при взаимния си контакт и двете общности не стигат до изстъпления. Отношенията им са по-скоро дистанцирани и изпълнени с недоверие - един вид студена война, която за щастие не прераста в гореща. Според свидетелствата на българите, добрали се след множество перипетии до Царство България, бандите черкези са тези, които са упражнявали насилие срещу тях. Помаците също са били подложени на зулуми от страна на тези банди, което показва, че това насилие не е насочено единствено срещу българите. Смяя да твърдя, че дори и този кратък контакт между двете крайно затворени общности, е сам по себе си изключителен като събитие именно поради факта, че двете групи са били крайно маргинализирани от мнозинството. Касае се може би за най-продължителен допир между културните им традиции.

Докато за бита на помаците, които населяват изследваните селища, имаме голямо количество, макар и косвени, сведения и можем да разчитаме на разкази на живи очевидци, то познанието ни за бита и начина на живот на българите по тези земи е изключително оскъдно. Към този момент то може да бъде допълнено почти изключително с работа на терен. Описаната изследователска експедиция е по своето естество пионерно начинание, което дори и да притежава неизбежни пропуски, няма аналог. В резултат за пръв път в научно обращение се разкриват редица факти. За съжаление, въпреки усилията ни сред помашкото население в посетените села, не успяхме да открием традиционно облекло или да запишем все още живи ритуали, характерни за помаците. В сравнение със

съседни села с компактно черкезко или албанско население, преселниците от България в най-голяма степен са асимилирани от турската култура. обстоятелството, че не само езикът, но и традициите на помаците (песни, облекло, кухня) са много по-близки до тези на техните предишни съседи християни, а от там посрещани враждебно в новата среда, се е превърнало в катализатор за изгубването на традиционната им идентичност и за побързото им претопяване в съвременното турско общество. Традиционните обичаи не се изпълняват от десетилетия и са единици тези, които все още ги помнят в детайли. Интересен, но в същото време напълно закономерен факт е, че най-запознати с традиционния бит и култура информатори се оказват възрастни, вече в пенсионна възраст хора, родени в селото и дълбоко свързани с общността. Те бидейки с по-високо образование и култура, напуснали селището сравнително млади. Очевидно именно вродената им любознателност, която на първо време ги е накарала да търсят реализация извън малката селска общност, им пречи да забравят своите корени и култура, а напротив - дори ги подтиква да ги изследват. Важен момент е, че почти без изключения селата носят турски названия и де факто няма разлика между официалните им имена и тези, използвани от местното население. Въпреки че събитията по основаването на повечето селища тънат в неизвестност, може да се направи обоснованото заключение, че българското население рядко идва на абсолютно празен терен. Разбира се, редица микропоними получават своите названия от българите, въпреки че и те с готовност си служат с турски думи, навлезли от векове в основния им лексикален фонд.

Към настоящия момент (ноември 2009 година) нашият изследователски екип е обработил едва една малка част от събраната информация. Но като първи изключително важен резултат от работата ни на терен може да се посочи установяването на картата на българските селища в Мала Азия. Локализирането им е отправна точка за всички бъдещи проучвания, като се има предвид, че публикуваните до този момент материали винаги са били непълни и в значителна степен неточни без тази информация. А за да бъдем в крак с времето, всички обработени от нас материали и резултати от настоящия научноизследователски проект са вече свободно достъпни в електронен формат^[14]. Екипът няма намерение да пренебрегва и документалните извори, където също има неизследвани територии. И докато българските архиви са в значителна степен разкрити, то тези на османотурски език от последните години на Османската империя, са напълно неизследвани и могат да предложат не само нови гледни точки, но и да разкрият непознати събития и факти, които са от интерес, както за научната, така и широката общественост у нас и на Балканите.

[1] Навсякъде в текста използвам „помаци”, защото всички респонденти, с които разговаряхме по време на теренното проучване, се самоназовават по този начин.

[2] Нямам амбицията да правя паралели с теориите за по-ранно, още от времето на Византийската империя, присъствие на българи в Мала Азия, или с твърденията за прабългарски владения по тези земи. За желаещите да се запознаят с тях препоръчвам Катерина Венедикова. Българите в Мала Азия от древността до наши дни. София 1998.

[3] Васил Кънчов. Из Мала Азия - пътуване към българските колонии // Български преглед, 1899, г. V, кн. VIII.

- [4] Освен пътеписа на Салватори, публикуван многократно на различни европейски езици, вкл. български, са ни известни автори като Tancoigne, Вронченко, Leake, Kerrel, които отделят по няколко реда с непълни и противоречиви впечатления от няколкочасовия си престой в с. Къз дервент. Тук нямам за цел нито да потвърдя, нито да отхвърля българското присъствие в това селище, а да покажа лекотата, с която се цитират непроверени и крайно несигурни източници.
- [5] Като първи опит вж. Иван Шишманов. Кога за първи път се споменуват малоазийските българи в нашата книжнина и кога са се преселили къз-дервентци? // Български преглед, 1899, г. V, кн. VII, с. 97.
- [6] Josef Dobrovsky. Slovanka, 1814, I, с. 86.
- [7] Спомените на Тодор Доросиев намекуват за това. Вж. Л. Ив. Доросиев. Българските колонии в Мала Азия // Списание на БАН, 1922, XXIV, 13, с. 32-193.
- [8] Вж. спомените Никола Ангелов, роден през 1903 г. в с. Коджа бунар. - Димитър Шишманов. Необикновената история на малоазийските българи. София 2000, с. 77.
- [9] Цит. съч., с. 70 – 82.
- [10] Единствената българска къща, за чиято година на построяване сме сигурни се намира в с. Искендеркьой (Стенгел кьой). Надписът с арабски цифри върху двуетажната масивна постройка показва 1325 г, което отговаря на 1907-1910 г. Посочвам интервал от четири години, тъй като не можем да бъдем напълно сигурни по кой точно календар е изписана годината - по хиджра или по официалния в началото на 20 в. в Османската империя - руми календар. За тази информация, както и за оказаното съдействие, благодаря на проф. Кемал Гьозлер от университета в Бурса, сам той помак потомък на преселници от България.
- [11] Потомци на предишните жители всяка година пристигат от Гърция на организирано посещение в с. Хафъз Хюсеин Бей.
- [12] Едва по-късно, при второто преглеждане на видеозаписите, установих, че един от по-младите жители на Неджипкьой категорично потвърждава съмненията ни.
- [13] В това отношение сведенията са противоречиви и на този етап не можем да определим с точност продължителността на това съжителство. Разчитаме на спомени, според които този преходен период и в двете села възлиза на повече от година.
- [14] Към ноември 2009 г. сайтът на научноизследователския ни проект не е напълно завършен, но актуална информация за тези изследвания върху съдбата на българите в Турция може да се намери на адрес <http://sasedna.blogspot.com/>.